

УДК 006.03; 006.31.8

М. Є. Лазєбна

к. с.-г. н.

Національний науковий центр «Інститут ґрунтознавства та агрохімії
імені О. Н. Соколовського»

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НОРМАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СФЕРІ ЯКОСТІ ҐРУНТІВ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

У статті висвітлені питання, що стосуються нормативного забезпечення у сфері якості ґрунтів. Проаналізовано діяльність технічного комітету стандартизації ТК 142 «Ґрунтознавство» як суб'єкта національної стандартизації у сфері якості ґрунтів. Розглянуто стан нормативного забезпечення у цій сфері, визначено проблеми, які стримують його розвитку, та запропоновано можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *нормативне забезпечення, міждержавні стандарти, міжнародні стандарти, нормативна база, технічні комітети стандартизації, якість ґрунту.*

© М. Є. Лазєбна

Постановка проблеми

Якість ґрунтів є неодмінною умовою сталого, високопродуктивного розвитку сільськогосподарського виробництва та збереження природного середовища. Завдання щодо якості ґрунтів передбачають не тільки правове та технологічне забезпечення, а й нормативне, яке спрямоване на здійснення комплексних ефективних заходів з охорони ґрунтів, збереження їх родючості та цільове використання. Останніми роками у нормативно-методичному забезпеченні якості ґрунтів сталися позитивні зрушення, але з розвитком правового забезпечення у цій сфері, а також з огляду на значне розповсюдження деградаційних процесів на землях сільськогосподарського призначення, загострення екологічної та ресурсної ситуації в Україні виникла необхідність удосконалення й розвитку національної нормативної бази шляхом коригування існуючих і розроблення нових нормативних документів у даній сфері. Виконання цих вимог неможливе без впровадження принципів, методів та засобів стандартизації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед провідних вчених, які у своїх роботах приділяють увагу питанням стандартизації у сфері якості та охорони ґрунтів, можна відзначити Балюка С. А., Медведєва В. В., Христинко А. О., Третяка А. М., Фомина Г. С., Большакова В. А., Юзьківа Я. М., Тетері В. П. та ін [1–20]. Вченими відмічається, що постійне підвищення вимог до якісних показників ґрунту призводить до необхідності удосконалення чинних в Україні стандартів щодо якості та охорони ґрунтів, розроблення гармонізованих стандартів, обов'язкового перегляду міждержавних нормативних документів, які Україна успадкувала від колишнього СРСР. Наразі важливими, але недостатньо висвітленими, залишаються питання розвитку стандартизації у сфері якості ґрунтів, особливо з прийняттям Закону України «Про стандартизацію».

Мета, завдання та методика досліджень

Проаналізувати сучасний стан нормативного забезпечення у сфері якості ґрунтів, встановити проблеми, що існують у напрямку його розвитку, та запропонувати можливі шляхи їх вирішення.

Проаналізувати діяльність технічного комітету стандартизації ТК 142 «Ґрунтознавство» як суб'єкта національної стандартизації у сфері якості ґрунтів, сучасний стан нормативного забезпечення у цій сфері, визначити причини, які стримують його розвиток, та запропонувати шляхи вирішення.

Методи: аналіз, узагальнення, систематизація.

Результати досліджень

Використовуючи міжнародний досвід і, згідно із Законом України “Про стандартизацію” [21], функції формування та оновлення нормативної бази

України шляхом розроблення стандартів різних рівнів та видів покладені на технічні комітети стандартизації (ТК). Кожний ТК працює над створенням оновленого систематизованого комплексу стандартів відповідно до сфери діяльності та об'єктів стандартизації, закріплених за ним. На національному рівні у сфері ґрунтознавства, агрохімії та охорони ґрунтів функції оновлення нормативної бази України шляхом розроблення стандартів різних рівнів покладено на ТК 142 «Ґрунтознавство», який створено на базі Національного наукового центру «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О. Н. Соколовського». ТК 142 «Ґрунтознавство» є активним членом у міжнародному комітеті ISO/TC 190 "Якість ґрунту", міждержавному комітеті МТК 025 «Качество почв и ґрунтов» та спостерігачем у технічному комітеті регіональних організацій із стандартизації CEN/TC 223 "Меліоранти ґрунту та поживне середовище", що дозволяє отримувати інформацію і досвід з розроблення нормативних баз у сфері якості ґрунтів в інших країнах, іншими технічними комітетами.

Важливим є міжнародний та європейський досвід. Наразі міжнародна нормативна база у сфері якості ґрунтів налічувала 183 нормативні документи. Пріоритетом під час формування міжнародної нормативної бази було розроблення стандартів на методи визначення хімічних характеристик та біологічних властивостей ґрунтів. Достатньої уваги приділяється відбиранню проб та вимогам безпеки під час польового й лабораторного поводження з ними. Цей напрям є важливим, бо від правильного відбирання проб залежить якість та достовірність отриманих результатів під час аналізування ґрунту.

Міжнародні й регіональні ТК перейшли виключно на електронну форму розповсюдження інформації та електронного голосування. На жаль, у роботі національних ТК система повноцінного інформаційного забезпечення поки що відсутня, що ускладнює роботу під час розроблення нормативних документів.

У напрямку гармонізації національних стандартів з міжнародними та регіональними значного розвитку набули стандарти на методи визначення якісних характеристик ґрунтів. Це пов'язано з потребою діючих агрохімічних служб під час проведення агрохімічної паспортизації, сертифікації та моніторингу ґрунтів і встановленими пріоритетами центрального органу виконавчої влади з питань аграрної політики. Слід зауважити, що за відсутності достатнього матеріального та технічного забезпечення не всі аналітичні лабораторії можуть застосовувати у своїй практиці гармонізовані стандарти, але цю роботу необхідно проводити з метою отримання міжнародного досвіду та подальшого його використання під час розроблення національних нормативних документів.

У Україні гармонізованими є лише ідентичні (за змістом та формою подання) і уніфіковані (ідентичні за змістом, але не ідентичні за формою)

стандарти. Тому можна говорити тільки про відповідність основних положень міжнародним нормам і правилам.

Досвід роботи з гармонізації стандартів показав, що ідентичний переклад міжнародного стандарту не є достатнім для створення національного стандарту. В разі невідповідності міжнародного стандарту національним особливостям передбачається введення "національної примітки", яка ставиться по тексту. Майже кожний з опрацьованих стандартів має такі "національні примітки".

Тим не менше, розроблені стандарти на основі сфери їх застосування та об'єкта стандартизації нами класифіковано за такими групами:

– інформаційні нормативні документи та стандарти рекомендаційного характеру (настанови зі складання програм відбирання проб чи методів відбирання проб, спрощений опис ґрунту, форма запису інформації щодо ґрунту й ділянки та ін.);

– методи вимірювання показників (вміст певної речовини, рН тощо);

– методи дослідження окремих процесів (мікробного дихання, нітрифікації тощо);

– методики оброблення та готування проб і зразків до випробовування;

– методики загальних та цільових досліджень ґрунтів (настанови щодо укладання та виконання моніторингових програм, методики дослідження ґрунтів на екотоксичність, дослідження щодо забруднення ґрунтових вод);

– термінологічні стандарти.

Особливу увагу заслуговують стандарти, які регламентують вимоги безпеки, бо цей напрям є найголовнішим пріоритетом міжнародної стандартизації. Станом на 2015 рік із 300 чинних національних стандартів тільки 153 є згармонізованими з міжнародними та європейськими. Відставання у розроблені гармонізованих стандартів відбувається за напрямками, що стосуються визначення хімічних й біологічних характеристик ґрунтів, пробовідбирання та вимоги безпеки. Тому, під час формування Плану національної стандартизації, необхідно приділити більше уваги розвитку саме цих підгруп як пріоритетним напрямкам робіт зі стандартизації.

Слід також зауважити, що розвиток міжнародної нормативної бази відбувається більш планомірно та системно, ніж розвиток національної нормативної бази. Це обумовлено, по-перше, тим, що фінансування національних ТК залежить від виділення бюджетних коштів на проведення цієї роботи, а, по-друге, ТК Міжнародної організації стандартизації складають свої перспективні бізнес-плани з урахуванням наявних пріоритетів, а національні ТК можуть планувати свою роботу на коротку перспективу.

Сучасна нормативної база у сфері якості та охорони ґрунтів формується за принципом комплексності і налічує близько 300 нормативних документів різного рівня та видів (ДСТУ, ДСТУ ISO, ДСТУ EN, ГОСТ, СОУ, ОСТ, МБВ, МР, МУ, ТУ, ТР). Нині формування нормативного забезпечення включає такі комплекси

стандартів: терміни та визначення понять у галузі ґрунтознавства, агрохімії та охорони ґрунтів (термінологічні стандарти); класифікацію ґрунтів та дослідження ґрунтового покриву; дослідження ґрунтів взагалі (включаючи відбирання проб); методи визначення складу та властивостей ґрунтів, у т.ч. методи дистанційного зондування ґрунтів; агрохімічну паспортизацію та сертифікацію земель (ґрунтів) сільськогосподарського призначення, моніторинг ґрунтового покриву; показники деградації земель і ґрунтів; стан ґрунтів, а саме: допустимі рівні забрудненості ґрунтів, вміст поживних речовин і гумусу, біологічні, фізичні та фізико-хімічні властивості ґрунтів. Слід відзначити, що комплекси стандартів як дистанційне зондування, моніторинг ґрунтового покриву, агрохімічна паспортизація та сертифікація земель (ґрунтів) сільськогосподарського покриву в міжнародній нормативній базі відсутні.

Споживачами цієї бази є: вимірювальні (аналітичні) лабораторії, наукові установи, навчальні заклади, суб'єкти господарювання. Більш затребувані серед споживачів – стандарти на методи та визначення складу й властивостей ґрунтів (69 %) та організаційно-методичні документи, але вони мають менший попит. З огляду на ситуацію, що склалася в країні, коли джерелом фінансування для розроблення нормативних документів виступає не держава, а суб'єкти господарювання, то у сфері якості та охорони ґрунтів, для ефективного розвитку і подальшого впровадження нормативної бази, необхідно вибрати шлях із розроблення таких документів, як ТУ, МВВ, ТР та МР.

З урахуванням проведеного аналізу, запропоновано шляхи підвищення рівня впровадження чинної нормативної бази. Вважаємо, що першочергово необхідно розробити та затвердити переліки нормативних документів, які необхідні під час проведення агрохімічної паспортизації, сертифікації земель й моніторингу ґрунтів. Це дозволить виконувати конкретні виробничі процеси (приймання, ідентифікація, відбір та зберігання зразків, проведення аналітичних робіт, оформлення їх результатів тощо) за єдиним сценарієм. А головне, надасть можливість співставляти між собою результати аналізів, що отримані в різних лабораторіях.

Другим шляхом є повноцінне виконання такого принципу стандартизації як комплексність. Завершений комплекс стандартів – це у подальшому технічний регламент, а, згідно з чинним законодавством, він є обов'язковим до виконання і, відповідно, нормативні документи, які входять до його складу, теж обов'язкові до впровадження. Тому, під час розроблення Плану стандартизації, одним із пріоритетів повинні бути пропозиції, що спрямовані на розроблення стандартів у розвиток розпочатих комплексів.

Згідно з прийняттям нового Закону України «Про стандартизацію» [21], нормативні документи рівнів ГОСТ, ОСТ необхідно переглянути протягом 15 років. Наразі в Україні залишаються чинними міждержавні стандарти (ГОСТ), затверджені ще Держстандартом Радянського Союзу. Із загальної кількості

міждержавних стандартів (1124), які належать до сфери діяльності Міністерства аграрної політики та продовольства України та потребують перегляду, у сфері якості та охорони ґрунтів Україна успадкувала від колишнього СРСР 25 ОСТ на методи агрохімічних аналізів ґрунтів і добрив та 100 ГОСТ (ґрунти: методи визначення складу і властивостей ґрунтів, терміни та визначення; ґрунти тепличні; добрива мінеральні та органічні; технічні умови на добрива і меліоранти).

На даний час у сфері якості ґрунтів розробленими є 65 національних стандартів зі скасуванням в Україні чинності відповідних ГОСТ та ОСТ. Переважно, це нормативні документи на методи визначення хімічних властивостей ґрунтів (майже 72 %). Але значних змін і доповнень потребують ще 35 нормативних документів – це комплекси стандартів «Охорона природи. Почvy», «Охорона природи. Землі», «Почvy». На такий результат у значній мірі вплинуло недостатнє фінансування Програми перегляду міждержавних стандартів, розроблених до 1992 року, яка була затверджена на 2006–2010 рр. Але з прийняттям Програми діяльності Кабінету Міністрів України, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 09.12.2014, № 695, та схваленою постановою Верховної Ради України від 11.12.2014, № 26-VIII [22], знову постало питання припинення дії на території України стандартів колишнього СРСР. Згідно з цією Програмою, скасувати міждержавні стандарти необхідно протягом 2015 року, але чинні у сфері якості ґрунтів ГОСТи скасувати неможливо, бо 90 % цих стандартів використовують в атестованих (акредитованих) вимірювальних лабораторіях, наукових центрах та навчальних закладах, а на стандарти з комплексу «Охорона природи. Почvy» є посилення у санітарних нормах і правилах, які є обов'язковими до впровадження. До того ж, контроль стану навколишнього природного середовища, в т.ч. і стану ґрунтів, належить до законодавчо регульованої сфери, тобто під час обігу земель сільськогосподарського призначення, а також для оцінки їх стану використовують лише результати вимірювань, здобуті в атестованих (акредитованих) лабораторіях і за атестованими методами.

З метою вирішення цієї проблеми необхідно розробити відповідну програму перегляду, погодити її з Мінагрополітики України, Мінприроди України та ДУ «Інститут охорони ґрунтів України» і поступово проводити роботу з розроблення національних стандартів зі скасуванням відповідних ГОСТів.

Виникає ще одна проблема, яка виникає під час проведення актуалізації вже розробленої нормативної бази. Відповідно до вимог Закону України „Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності”, перевірку стандартів на відповідність сучасним вимогам, насамперед, чинного законодавства, треба проводити не рідше одного разу на п'ять років. За результатами перевірки, деякі стандарти потребують внесення поправок і змін. Ці роботи є платними, а, згідно з чинним законодавством, ТК працює на безфінансовій основі.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Аналіз сучасного стану національної стандартизації в сфері якості ґрунтів дозволив виявити такі основні проблеми:

- наявність значної кількості нормативних документів колишнього СРСР, які потребують обов'язкового перегляду;
- значне відставання у напрямку гармонізації національних стандартів із міжнародними та європейськими;
- обмеженість і нестабільність фінансування, складність залучення коштів для фінансування робіт з актуалізації чинних і розроблення нових національних стандартів.

Незважаючи на ряд проблем, розвиток нормативного забезпечення в сфері якості ґрунтів можливий за умов проведення таких робіт:

- розробити програму перегляду стандартів колишнього СРСР, в т.ч. галузевих, і погодити її з Мінагрополітики України, Мінприроди України та ДУ «Інститут охорони ґрунтів України»;
- роботи з розроблення гармонізованих стандартів необхідно продовжувати, незважаючи на складність впровадження таких стандартів у вимірювальних лабораторіях, бо тільки таким шляхом можна отримувати міжнародний та європейський досвід;
- під час розроблення тематичного (галузевого) Плану стандартизації необхідно включати пропозиції на розроблення стандартів у розвиток вже розпочатих комплексів, бо це єдиний шлях до того, щоб у подальшому можна було на їх основі розробити технічні регламенти, які є обов'язковими до впровадження;
- пошук альтернативних джерел фінансування на проведення робіт з актуалізації чинної нормативної бази та розроблення нових стандартів шляхом співпраці на взаємовигідних умовах із землевласниками, землекористувачами і агрохолдингами.

Література

1. *Балюк С. А.* Нормативно-методичне забезпечення охорони родючості ґрунтів / *С. А. Балюк* // Вісн. аграр. науки. – 2006. – № 2. – С. 83–84.
2. *Балюк С. А.* Проблеми гармонізації міжнародних стандартів в галузі ґрунтознавства, агрохімії та охорони ґрунтів / *С. А. Балюк, Н. Ф. Чешко* // Стратегия использования земельных ресурсов и перспективы почвоведения в Украине в начале 21-го века : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Харків, 2002. – С. 68–72.
3. *Балюк С. А.* Стандартизація в галузі ґрунтознавства, агрохімії та охорони ґрунтів / *С. А. Балюк, Н. Ф. Чешко* // Стандартизація, сертифікація, якість. Спецвип. – 2002. – № 3. – С. 89–96.
4. *Балюк С. А.* Стандартизація в наукових установах УААН / *С. А. Балюк, Т. О. Міхненко* // Вісн. аграр. науки. – 2004. – № 5. – С. 5–8.
5. Стандартизація і метрологія в галузі охорони родючості ґрунтів / *С. А. Балюк, М. Є. Лазебна, Я. М. Юзьків* [та ін.] // Вісн. ХДАУ ім. В. В. Докучаєва. – 2002. – № 1. – С. 68–71.

6. *Балюк С. А.* Стандартизація і метрологія в ґрунтознавстві та агрохімії: стан, проблеми, пропозиції / *С. А. Балюк, М. Є. Лазебна* // Вісн. Сумського ДАУ. Агрохімія і біологія. – 2000. – Вип. 4. – С. 151–157.

7. *Большаков В. А.* Надежность анализа почв: проблемы и решения / *В. А. Большаков*. – М. : ВАСХНИЛ, 1992. – 144 с.

8. *Большаков В. А.* Стандартизація в почвоєдненні / *В. А. Большаков, В. А. Рожков* // Почвоєдненні. – 1987. – № 5. – С. 103–110.

9. Концепція системи стандартизації та нормування у сфері сталого землекористування / *А. М. Третяк, С. А. Балюк, В. В. Медведєв* [та ін.] ; за ред. С. А. Балюка. – Х. : Друкарня № 13, 2005. – 28 с.

10. *Медведєв В. В.* Актуальні проблеми охорони ґрунтів у період реформи агропромислового комплексу / *В. В. Медведєв, С. А. Балюк* // Водне господарство України. – 2004. – № 5/6. – С. 23–26.

11. *Медведєв В. В.* Концепція і технологія сталого землекористування в Україні / *В. В. Медведєв* // Современные проблемы охраны земель : тр. Межгос. науч. конф. (Киев, 10–12 сентября 1997 г.). – К. : СОПС Украина НАН Украины, 1997. – Ч. 1. – С. 18–19.

12. *Медведєв В. В.* Мониторинг почв Украины / *В. В. Медведєв*. – Х. : Антикава, 2002. – 428 с.

13. *Медведєв В. В.* Пропозиції до корегування законодавчої бази охорони ґрунтів / *В. В. Медведєв* // Стан земельних ресурсів в Україні: проблеми, шляхи вирішення : зб. доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 29–30 вересня 2001 р.). – К., 2001. – С. 63–69.

14. *Третяк А. М.* Стандартизація і нормування у сфері землеустрою та сталого землекористування / *А. М. Третяк, В. М. Другак* // Землевпорядний вісник. – 2007. – № 2. – С. 51–55.

15. *Фомин Г. С.* Почва. Контроль качества и экологической безопасности по международным стандартам : справочник / *Г. С. Фомин, А. Г. Фомин*. – М. : Протектор, 2001. – 304 с.

16. *Христенко А. О.* До питань про стандартизацію агрохімічних методів досліджень ґрунтів / *А. О. Христенко, М. Є. Лазебна* // Вісн. Сумського ДАУ. – 2000. – Вип. 4. – С. 182–186.

17. *Юзьків Я. М.* Національна система стандартизації на сучасному етапі / *Я. М. Юзьків* // Проблеми української термінології : зб. наук. пр. – 2008. – С. 3–8.

18. *Юзьків Я. М.* Основні засади стандартизації. Стандартизація в хімічній галузі / *Я. М. Юзьків* // Хімічна промисловість України. – 1998. – № 5. – С. 50–55.

19. *Юзьків Я.* Проблеми перегляду міждержавних стандартів / *Я. Юзьків, Ю. Бохонко, А. Шулік* // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2006. – № 6. – С. 6–11.

20. *Юзьків Я. М.* Стандартизація і метрологія в галузі ґрунтознавства, агрохімії та охорони ґрунтів / *Я. М. Юзьків, В. В. Медведєв, С. А. Балюк* // Агрохімія і ґрунтознавство. Спец випуск до VI з'їзду УТГА. – Харків, 2002. – Кн. 1. – С. 109–116.

21. Про стандартизацію : Закон України від 5 червня 2014 р. № 1315–VII // Голос України. – 2014. – 21 черв.

22. Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України : постанова Верховної Ради України від 11 грудня 2014р. № 26-VIII // Голос України. – 2015. – 8 січня.